

A malomipari tevékenységben nagy változást hozott az 1947 után végrehajtott államosítás. A jelentősebb malmok közül tizennégyet 1948 közepén állami tulajdonba vettek, a 100 főnél több munkavállalót foglalkoztató iparvállalatok államosításáról intézkedő 1948. évi XXV. törvény alapján pedig újabb 28 nagymalmot államosítottak az országban. Termelésük és teljesítőképességük a malomipar egészének valamivel több mint 10 százalékát tette ki. 1952-től már csak állami kezelésű malomban végezhettek kenyérgabona-őrlést. A malomipar szervezésére és irányítására 1948-ban létrehozták a Malomipari Igazgatóságot, amely 1962-ig minisztériumi hatóságként felügyelte a szakma tevékenységét. Az irányítása alatt álló malmok 1950-ben 9 malomipari központ, 1951-től pedig 19 megyei malomipari egyesülés vállalataiként működtek. A Concordia malom ebben a szervezeti egységben kapott szerepet, de már csak mint gabonarakár. A malomipar történetének bemutatása azonban új szerepet kínált az épületnek. 1978 júliusában itt nyílt meg a Malomipari Múzeum, amely az első években zártkörű volt, csak szakoktatási célokat szolgált. 1984-ben a kiállítást a Művelődési Minisztérium Malomipari Múzeum elnevezéssel országos gyűjtőterületű szakmúzeummá nyilvánította. A múzeum akkor nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. A múzeum állandó kiállításának alapterülete nagyjából 750 négyzetméter. A földszinten és egymás felett négy emeleti helyiségben több mint 300 tárgy, 60 tabló, sok száz kép és okmány szemlélteti a magyar malomipar történetének teljes keresztmetszetét és fejlődésének tanulságait. Sajnos évek óta ideiglenes jelleggel zárva tart, a múzeum jövője még bizonytalan. E sorok írója csak remélheti, hogy az egykor világhírű hazai malomipar tárgyi emlékeit őrző közgyűjtemény hamarosan újra megmutathatja az érdeklődőknek, miért és hogyan lett a magyar búzából készült liszt a világ egyik legkeresettebb élelmiszer-alapanyaga.

Gönczi Ambrus

Felhasznált irodalom. *Dr. Balatoni Mihály* és társai: A magyar élelmiszeripar története. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1986; *Eckhart Ferenc*: A magyar közgazdaság száz éve, 1841–1941. Posner Grafikai Műintézet Rt., Budapest, 1941; *Futó Mihály*: A magyar gyáripar története. Magyar Gazdaságkutató Intézet, Budapest, 1944; *Gelléri Mór*: A magyar ipar úttörői. Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, Budapest, 1887; *Dr. Jekelfalussy József*: Magyarország malomipara az 1885. év elején. Hivatalos Statisztikai Közlemények, Budapest, 1885; *Nagy Czírok László*: Száz és szélmolnárak élete a Kiskunságon. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Budapest, 1959; *Szalay Zoltán*: Malomipar. Magyar Statisztikai Szemle 1939. 6. sz. 643–652.; *Szterényi József-Ladányi Jenő*: A magyar ipar a világháborúban. Franklin Társulat, Budapest, 1933.

Száz éve nyitotta meg kapuit az Első Magyar Hadiárvaház

A sajtótörténet ismert jelensége, hogy a később fontosnak bizonyuló hír a maga korában szalagcím helyett a lapok sokadik oldalán, mindössze néhány mondatban és apró betűkkel szerénykedik. Száz évvel ezelőtt pontosan így értesült a hazai nyilvánosság a Gyón községben¹ kapuit megnyitó hadiárvaház működésének kezdeteiről. A *Pesti Napló* 1916. január 2-i számának több oldalas „Napi hírek” rovatát valószínűleg csak a legkitartóbb olvasók böngészték végig a következő három mondatért:

„Az első Hadiárva-Otthon az év első napján nyílt meg. Gróf Vay Péter mindjárt a háború kitörésekor odaajándékozta gyóni tágas kastélyát melléképületeivel, kiterjedt parkkal és szőlőteleppel együtt a harctéren elesett hőseink gyermekeinek felnevelésére és pedig azzal a céllal, hogy belőlük, távol a főváros zajától, munkás földművelőket neveljenek. Az épületek átalakítása és az intézet felszerelési költségeinek fedezése végett megindított akció sikere következtében az intézet már megnyithatott, hogy száz gyermeknek otthont nyújtson.”²

Két nap múlva a *Budapesti Hírlap* „A társadalom és a háború” rovatában hasonló terjedelemben, de néhány lényeges információval bővebben tájékoztatta olvasóit:

„Az intézetet a karmelita-apácák vezetik, a berendezés költségének fedezésére pedig Lónyay Elemérné grófné Stefánia királyi hercegnő társadalmi akciót indított. Az otthonban száz magyar gyereket helyeznek el, akiket földművelővé fognak kitanítani.”³

¹ Ma Pest megye fiatal városának, Dabasnak egyik településrésze.

² Az első Hadiárva-Otthon. *Pesti Napló* 1916. január 2. 10.

³ Megnyílt az első hadiárva-otthon. *Budapesti Hírlap* 1916. január 4. 12.

A hír jelentőségét a hadiárvák létszámának folyamatosan növekvő számsorával lehet a legjobban érzékelteni. A hadiárvák száma 1916. január elején 24 644 fő volt.⁴ A *Pesti Napló* korábban 1915. március 31-i adatként 5176 főt közölt,⁵ de ez a létszám június 30-ára már 13 394 főre nőtt.⁶ A létszámnövekedés ütemének felgyorsulását a *Népszava* 1916. március 31-i 50 643 fős adata teszi teljesen nyilvánvalóvá,⁷ hiszen a két március 31-i adat összevetése jól mutatja, hogy egyetlen év alatt közel megdízszereződött a nehéz élethelyzetbe került gyermekek száma. „*A háborúval kapcsolatos társadalmi problémák között egy sincs, amely nagyobb erővel kopogtatna ajtónkon, mint a hadiárvák ellátásának kérdése. Számuk nőttön-nő, szinte óriás arányokat ölt, míg ezernyi bajunk, gondunk és szüntelen aggodalmunk között ellátásuk és jövőbeli fejlődésük kérdése ez idő szerint még valóban mellékes kérdésnek látszik.*”⁸ – írta aggódva Sándor József, a fiatalkorúak brassói bírása.

A hadigondozás a világháború kirobbanásakor az 1875. évi LI. és az 1887. évi XX. törvénycikkek jogi keretei alapján folyt, melyek elavultságát a minden korábbit meghaladó emberveszteségek tettek rövid idő alatt nyilvánvalóvá. A hadiárvákat elsősorban a megszokott viszonyaik között, családjuknál, rokonaiknál igyekeztek hagyni, ha biztosítottak voltak megfelelő színvonalú nevelésük feltételei, minden más megoldás csak ennek hiányában jöhetett számításba. A családi kötelék az esetek 90%-a felett a hadiözvegy édesanyját jelentette a gyakorlatban, illetve további néhány százalékban más családtagot, rokont, akiket a Hadiárvák Alapjából segélyeztek. Azonban a befogadásra alkalmas családok száma a háború előrehaladtával mindinkább csökkent, és egyúttal az is beigazolódtott, hogy a hadiárvák rohamosan növekvő létszámának problematikája a meglévő állami, egyházi és társadalmi szervezetek által fenntartott menhelyek keretein belül nem kezelhetőek.

A hátszág sajtójában 1915 nyarán jelent meg a hadiárvaház fogalma és létesítésének gondolata. A legnagyobb nyilvánosságot az Ottokár Hadiárvaház létesítésére indított országos kezdeményezés kapta, melynek felhívása augusztus 20-án jelent meg a *Budapesti Hírlap* hasábjain.⁹ Az Almássy Dénesné Károlyi Ella grófnő (1869–1945) által indított adománygyűjtésből társadalmi mozgalom lett, melyet külön erre a célra felállt bizottság koordinált. A névadóul választott Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, egyházi szakíró napjainkban is a katolikus egyház kiemelt példaképei közé tartozik. Munkássága máig ható, gondolatai, személye ma is gyakran kerül viták kereszttüzébe. Nevét közterek, oktatási, kulturális és egyéb intézmények viselik, ezért szükségtelen hosszadalmas magyarázat arra, hogy az ő védnöksége, népszerűsége és tekintélye döntően befolyásolta a gyűjtést. Egyúttal az is tényként rögzíthető, hogy így más elképzelések jobbra helyi szinten érvényesülhettek.¹⁰

A gyóni hadiárvaház gyors létrejöttében meghatározóak az adományozó gróf Vay Péter (Gyón, 1864. szeptember 26.–Assisi, 1948. február 28.) címzetes püspök, misszionárius világutazó, író, Kelet-kutató és műgyűjtő érdemei. Hitvallásaként a három országhoz (Anglia, Egyesült Államok, Franciaország) egyaránt kötődő Thomas Paine (1737–1809) gondolatának naplójában rögzített részlete értelmezhető: „*A világ az én országom és jót tenni az én vallásom.*”¹¹ A korszak elismert személyisége éppen a háború kezdetekor fejezte be ötödik világkörüli útját. „*Vay püspök közvetlenül az első világháború kitörése előtt érkezett haza egy kelet- és délkelet-ázsiai útból, s a háború alatt katonai kórházakban teljesített lelkipásztori szolgálatot. Gyóni házában – a karmelita apácák odatelepítésével – hadiárvaházat létesített. [...] Naplójából ítélve Vay püspök a háborús években is aktív társadalmi életet, egyházi tevékenységet folytatott idehaza, felkereste a központi hatalmak országait.*”¹² – összegezte tanulmányá-

⁴ Gondoskodás a hadiárvákról. *Pesti Napló* 1916. január 11. 14.

⁵ Hadiárvaink sorsa. *Pesti Napló* 1915. május 19. 13.

⁶ Tizenháromezer hadiárva. *Népszava* 1915. október 26. 6.

⁷ Március 31-ig 50.643 hadiárva. *Népszava* 1916. június 1. 7.

⁸ A hadiárvák védelme. *Budapesti Hírlap* 1915. szeptember 19. 31.

⁹ Ottokár hadiárvaház. *Budapesti Hírlap* 1915. augusztus 20. 11.

¹⁰ Az Ottokár Hadiárvaház 1917. október 10-én, Csobánkán kezdte meg működését. Ünnepléses megnyitóját egy évvel később, Prohászka püspök hatvanadik születése napján tartották. Az intézmény mai neve: Prohászka Ottokár Élet Háza, és a Bőjte Csaba atya által alapított erdélyi Dévai Szent Ferenc Alapítvány első Magyarországon létrehozott bentlakó gyermekotthonaként és lelkigyakorlatos házaként működik.

¹¹ Lásd *Gaudi Kitti*: Vay Péter, egy misszionárius-műgyűjtő a 20. század elején. In: *Farkas Éva–Sirmai Éva–Újvári Edit* (szerk.): A sokszínű tehetség. Szeged, 2011. 102.

¹² [Fendler Károly (1933–2013)] = *Faludi Péter*: Egy elfeledett Kelet-kutató a század eleji Koreáról. Valóság 2000. október. 66–70.

ban Faludi Péter a gróf háborús közéleti tevékenységét. A hadiárvaház létrehozása érdekében zajló háttér folyamatokat gyakorlatilag egyedüli sajtóforrásként érzékelteti dr. Rott Nándor (1869–1939) prelátus jelentésének részlete, mely A Keresztény Szeretet Országos Gyermekvédő Műve katolikus egyesület közgyűlésén hangzott el az egyesületi gyermekmenhely létesítése tárgyában:

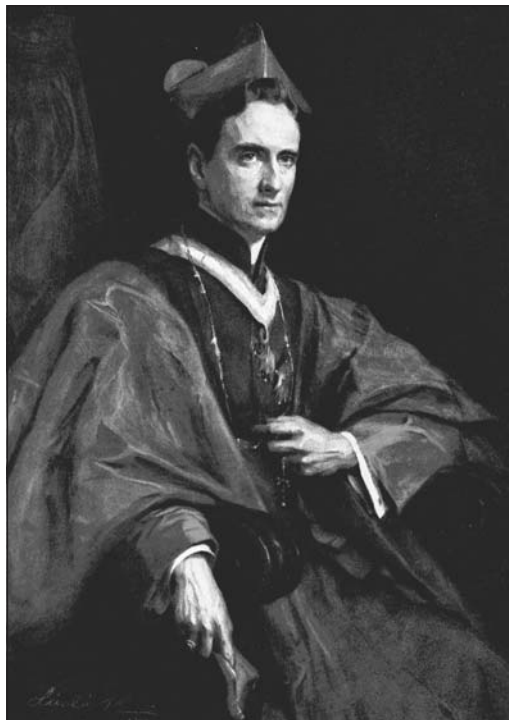
„Több ajánlatunk volt már. Legjobb volt gróf Vay Péter apát, prelátus ajánlata, ki Pest megyében, Gyón község határában fekvő kastélyát, annak mellék épületeit s mintegy 15 holdnyi kertjét ajánlotta föl nekünk, de azon föltétellel, hogy ott földmives-iskolát s kertészetet rendezzünk be. Az intézet befogadóképessége azonban nem lett volna arányban a befektetések szükséges nagyságával s így egyelőre le kellett mondanunk a nagylelkű ajánlat elfogadásáról. Azóta különben a karmelita-apácák átvették a nevezett ingatlant s velők jelenleg egyesületünk összeköttetésben is áll.”¹³

Ezek a mondatok jól tükrözik, hogy gróf Vay Péternek kiforrott elképzelése volt a gyóni családi birtok hasznosításáról. Maga az adományozó – már a kezdeti tapasztalatok birtokában – a következőképpen érvelt a hadiárvaház működtetésének fontossága mellett:

„A szerető szülő, a család mindenesetre a legtermészetesebb és legegészségesebb istápolók. Születésének helye, rokonainak köre minden gyermek fejlődésére nézve a legtöbb biztosítékot nyújtja. Fájdalommal kell azonban konstatálnunk ez otthonok számának apadását. A családok, a legalább arra hivatott családok, hogy árvákat körükbe fogadhasanak és sikerrel nevelhessenek fel, mind ritkábbak lesznek. Maguk az özvegyek mind nagyobb számmal keresik hazulról távol kényerüket és üzletekben, gyárakban helyettesítik elesett férjüket. Gyermekük így hajlék és kellő ápolás nélkül maradnak, ezek megmentésére föltétlenül árvaházakat kell létesíteni. Amennyire lehet, adjunk ez intézeteknek otthonias, családi jelleget és építsük azokat falun, távol a városok zajától. A városban felnőtt fiatalok a vidékre nézve eleve veszve van. A földművelést csak a természet ölen lehet elsajátítani és megszeretni. Így fejlődhetik ki testileg a nehéz munkára és csak így foghat természetes gyökeret ott, ahol hivatva lenne működni.

Tartózkodjunk elsősorban a proletárok számát növelni. Gyermekük, kik a nagy városok izgalmas légkörében nőnek fel, nem szokják meg többé a puszták csendes nyugalma. A városi gyermeknek mások a hajlamai és más a testalkata is. A városi lakosság nem jön a falura, csak legföljebb pihenni, nyaralni. A falu fiatalságának ellenkezően, ismert vágya a nagy városokban keresni szerencsét. Hogy a gyermekeket a vidéknek megőrizzük, azért fontos falusi otthonokat, szeretetházakat létesíteni. E célból létesült a gyóni hadiárvaház.”¹⁴

Az előzmények vizsgálata azt igazolja, hogy a kastély közösségi használatba adásának gondolata több mint egy évtizeddel az első világháború előtt megszületett, hiszen a még élő családtagok¹⁵ szinte

Gróf Vay Péter portréja, László Fülöp Elek alkotása (Nemzeti Portrétár, 2533.)

¹³ „A Keresztény Szeretet Országos Gyermekvédő Műve” egyesület VII. közgyűlése. Esztergom 1915. november 14. 3.

¹⁴ Vay Péter gróf: A nemzet árvái. Budapesti Hírlap 1917. május 11. 7.

¹⁵ Vay gróf édesanyja, a szigorúan vallásos özvegy Vay Lászlóné Beniczky Sarolta (1837–1913) gyakran tartózkodott külföldi üdülőhelyeken, míg nővérét, Vay Sarolta (1859–1918) grófnőt jobbjára már csak a gyermekkorra kötötte a kúriához, hiszen évtizedek óta a saját útját járta. A grófnő Vay Sándor gróf néven korának népszerű írója, újságírója volt, férfiként élt és publikált. Az édesapa, az 1849-et követő emigráció tagja, gróf Vay László (1823–1885) királyi honvédezredes, József főherceg udvarmestere viszont közel két évtizeddel korábban elhalálozott.

már csak vendégként vetődtek ide, és távollétükben a kúria az év nagy részében kihasználatlanul állt. A gróf először 1904. szeptember 18-án tájékoztatta az üdvözlésére összegyűlt gyóniakat, hogy „a kastélyt és a hozzátartozó telkeket jótékony intézetté alakítja”.¹⁶ Alig három hónappal később egy nagyváradi előadásában viszont koreai gyermekmenhely-létesítési tervét jelentette be,¹⁷ melynek alapkövét 1907 áprilisában helyezték el, a költségeket gróf Vay Péter az irodalmi bevételeiből fedezte. A dél-koreai Taikuban felépített intézmény „a nagyarányú székesegyházon kívül kényelmes püspöki lak és iskolák”¹⁸ együtteseként működő misszionárius központban valósult meg.

A *Kert* című szaklap 1906 májusában a gyóni gyermekmenedékhely és kertészeti iskola létesítési terveiről tudósított,¹⁹ de a koreai létesítménnyel párhuzamos, nagy költségigényű finanszírozás nem volt lehetséges. Ennek ellenére a kastély jótékonsági hasznosításának terve gyakori szóbeszéd volt Gyónon, mint azt a *Dabas és Vidéke* 1908. május 17-i számának rövidhír részlete tanúsítja: „Arra nézve, hogy óvoda, gyermekmenhely, árvaház vagy kolostor lesz-e, határozott megállapodása nincs a grófnak, s így a nép közt szállingózó hírek alap nélküliek.”²⁰

1910-ben, a második Khuen-Héderváry-kormány október 28-i ülésének jegyzőkönyve szerint gróf Vay Péter a kastélyt gyermekvédelmi célra ajánlotta fel az állam javára. A kormány döntéséhez szükséges tervezési előkészítő munkálatokat Ybl Lajos (1855–1934) műépítész végezte. Bár a határozat nem rögzíti, a felajánlás vélhetően az átalakítás magas költségvonzata miatt hiúsult meg.²¹ A kúriát ugyanis még a XIX. század első felében bátori Sigray Lajos (1804–1874) építtette, s ekkorra állapota már erősen igényelte a felújítást.²²

Mindezek ismeretében döntő momentumként értékelhető, hogy Vay gróf a fővárosban több gyermekotthont működtető Jézus Isteni Szívéről nevezett Kármelita Nővérek rendjét a *Magyar Katolikus Lexikon* adata szerint már 1912-ben, első vidéki helyszíniként Gyónra invitálta. A jótékonsági intézmény indulásának évében tizennyegen nevelték a hadiárvákat és működtették a kastélyhoz tartozó gazdaságot. A község szülötte, Bábel Balázs Kalocsa–Kecskemét érseke így összegezte az apácarend szerepét:

„Gyónon az első világháború idején föllállították az első hadiárvaházat, melynek működtetését az enyhített regula szerint élő karmelita apácákra bízta. Ők Németországból és Belgiumból érkeztek, s idővel elmagyarosodtak. A környezetükben sokakat katolikusá tettek, főként azokat, akik – így mondta a népnyelv – a zárdánál dolgoztak. Az árvaház szőlészetből, kiterjedt gazdaságból tartotta fenn magát. A jalusi nép a karmelita apácák főnöknőjét nem Liebe Mutternak, hanem Liba Mutternek nevezte – de nem gúnyolódásból, hanem így állt a szájukra. A nővérek és az árvaház egészen 1950-ig működött.”²³

Az indulásban sokat segített, hogy a hazai csecsemő- és gyermekvédelem lelkes elnök-asszonya, Lónyay Elemér gróf felesége, Stefánia királyi hercegnő (1864–1945) teljes elkötelezettséggel a hadiárvaház ügye mellé állt. A mai Védőnői Szolgálat elődje, az Országos Stefánia Szövetség névadójának és védnökének fordulatokban, érdemekben gazdag pályáját részleteiben e helyütt nincs mód ismertetni. Emlékeztetni viszont kötelező arra, hogy a magyar gasztronómiában a Stefánia-szelet, rizottó, felfújt, fészek, torta és egyéb „Stefánia módra” készült főételek mindmáig a belga hercegnő nevét viselik, akárcsak a híres, megénekelt²⁴ zuglói Stefánia út. A hercegnő gyűjtést indított az átalakítás, felszerelés, berendezés költségeinek fedezésére. Felhívásában az adományozók szolidaritására épített:

„A gyermek a legbecsesebb kincse volt a hazáért elvérzett hőseinknek. A gyermekben rejlik jövőnk. Ezen anyátlan gyermekek javára igyekszünk, mélyen megrendülve, otthont létesíteni, mely méltó legyen

¹⁶ Vay Péter gróf hazatérése. Budapesti Hírlap 1904. szeptember 21. 8.

¹⁷ Nagyváradi. Vay Péter gróf előadása Kelet-Ázsiáról a Kath. Szabad Líceumban. Religió 1904. december 21. 398.

¹⁸ *Gróf Vay Péter*: A keleti féltekén. Franklin-Társulat, Budapest, 1918. 315.

¹⁹ A gyóni kertészeti iskola. *A Kert* 1906. május 1. 281.

²⁰ Épülő kastély. *Dabas és Vidéke* 1908. május 17. 4.

²¹ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1910. 10. 28. 91. A gr. Vay Péter Gyón községben fekvő ingatlanán Ybl Lajos műépítész által tervezett, gyermekvédelmet szolgáló épület építési tervköltségeinek elszámolása (BM).

²² E megállapítást irodalmi alkotás is alátámasztja, hiszen a kastély parkjában kisgyerekként gyakran játszadozó Gyóni (Áchim) Géza ebben az időszakban írta *A grófi kastély* című versében: „Lilaruhájú orgonabokrok / Takarják fázó, rozogatestét. / Ilyen riktó lilaruhában / Szinte komikus már az öregség.”

²³ *Bábel Balázs*: Isten országútján. Szent István Társulat, Budapest, 2005. 38.

²⁴ *Lajtai Lajos, Békeffi István, Szenes Iván*: A régi mániám [... végighajtani a Stefánián].

*elesett hőseink emlékéhez. A hadiárvák párfogása, védelme, fölnevelése e nagy idők legmagasztosabb föladata és a legvigasztalóbb reménységük a sok gyász és szenvedés közepette.*²⁵

Az adományok végül 55 fős induló létszámot tettek lehetővé,²⁶ az intézmény másfél éves kortól fogadta a hadiárvákat. A létszám 100–150 fős bővítésére, új épület létesítésére Stefánia hercegnő néhány hónap múlva újabb adakozási felhívással fordult a hazai arisztokráciához, a gazdasági élet és a pénzvilág mágnásaihoz. Megfogalmazása szerint egy ágy elhelyezésére 1000 korona, míg egy kishővendék felnevelésére 10 000 korona adomány nyújt fedezetet. A gyűjtés eredményét összegző kiadvány 95 adakozó felajánlását rögzíti,²⁷ összesen 162 856 korona értékben. Az adományokat a Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbank pozsonyi fiókjába kellett eljuttatni. Az íven számos jól ismert, történelmi jelentőségű családnév sorakozik egymásután abc-sorrendben: Andrassy, Apponyi, Esterházy, Festetich, Károlyi, Pallavicini, Pálffy, Rothschild, Szász-Coburg, Széchényi, Thyssen-Bornemisza, Thurn-Taxis, Windischgrätz, Zichy. A legkisebb és leggyakrabban adományozott összeg az egy ágy elhelyezését biztosító 1000 korona volt. Ennyivel támogatták a hadiárvaház ügyét a dabasi Halászkok és a felsődabasi Nemes János gróf, de a karitatív tevékenységgel szívesen foglalkozó Mária Valéria főhercegnő (1868–1924) is. Stefánia hercegnő 5000, férje pedig további 3000 koronával segítette a hadiárvák elhelyezését. A 10 000 koronás legmagasabb összegű felajánlás négy adományozó anyagi áldozatvállalását dicséri. Egyikük Dreher Jenő (1873–1949), a világhírű sördinasztia tagja, ő vezette akkoriban a család kőbányai gyárát. Másikuk Esterházy Miklós Móric gróf (1855–1925) császári és királyi kamarás, akinek fia 1917-ben Tisza István és Wekerle Sándor között rövid ideig az ország miniszterelnöke volt. A harmadik nagy összeg a 10 adományozó pénzintézet egyike, a mai jegybankhoz hasonló feladatot ellátó Osztrák–Magyar Bank nagyvonalú gesztusa. A negyedik bőkezű mecénás teljes nevének közzététele helyett az „A. P.” monogrammal jegyezte nagylelkűségét. A grófnék-grófok, bárónék-bárok, hercegnők és hercegek között egy európai uralkodót is találunk: I. Ferdinánd bolgár király (1861–1948) 2000 koronával támogatta a gyóni intézményt.

Az új épület alapkövetételére 1916. október 1-én, ünnepélyes keretek között került sor.²⁸ A Nyugati pályaudvarról különvonaton érkező előkelő vendégeket a környező uraságok kocsisai várták. A község lobogódíszolt öltött és diadalkapun át mentek a vendégek a Vay-kastélyba.

*„Megjelent Stefánia királyi hercegnőn kívül Károlyi Istvánné grófné, Vay Gáborné grófné, özvegy Zedlitz Emilné báróné, Bornemissza báróné, Mártássy alapítványi hölgy, dabasi Halász Jenőné, dabasi Halász Zsigmondné, Novák Mártonné, Gossmann Ferenc váci segédpüspök, Nemes Antal címzetes püspök, Lónyay Elemér gróf, Lónyay Sándor gróf, Ráday Gedeon gróf, Gosztonyi Aladár miniszteri tanácsos, a vallás- és közoktatási miniszter képviselőjében, Theszary László, Zlinszky János, dabasi Halász Móric és e család sok más tagja, Bencze Bálint csendőrezredes, Krause Ferenc esperes, Martinovics Sándor jezsuita atya és sokan mások.”*²⁹

A program az árvaház kápolnájában tartott ünnepi misével kezdődött, majd házigazdaként gróf Vay Péter mondott üdvözlőbeszédet, kifejezvé benne a humánus intézmény magasztos feladatát. Ezt követően a már meglévő négy épület melletti telken Gossmann Ferenc (1870–1931) váci segédpüspök „*költői lendületű*” beszéddel kezdte a szertartást, megáldotta az alapkövet, amelyre a földbe való elhelyezése után ő, majd a királyi hercegnő és Vay gróf, s a megjelent notabilitások egy-egy kanál vakolatot tettek. A vendégek ezután megtekintették a gyermekek háló-, étkező- és játszóhelyiségeit és az árvaház szülőit. Az eseményről rövidebb-hosszabb terjedelemben a lapok egész sora tudósított.

Ezt követően viszont az intézmény hétköznapijai már jóval kisebb sajtónyilvánosságot kaptak.

1917. március 8-án a Népjelölti és Munkaügyi tárca fennhatósága alatt működő Rökkantügyi Hivatal átalakult a szélesebb feladatkörű Országos Hadigondozó Hivatallá. A hivatal elnökét az olasz frontról nevezték ki, a későbbi tragikus sorsú miniszterelnök, gróf Teleki Pál (1879–1941) személyében, ügyvezető alelnöke pedig az a gróf Klebelsberg Kunó (1875–1932) volt, akit ma a XX. század legnagyobb magyar kultúrpolitikusaként tartunk számon. Állami hadiárvaház létesült Nagysomkúton (150 fő), Brassóban (100 fő) és Ikerváron (100 fő). Ezen felül szerződéses kapcsolatot alakítottak ki más hatósági, egyesületi, szerzetesi-egyházi kezelésben levő gyermekvédelmi intézményekkel, melyek vállalták a

²⁵ A grófi kastély új lakói. Budapesti Hírlap 1916. január 16. 15.

²⁶ *Felicitás*: A gyóni hadiárvaház. Élet 1916. október 15. 374–376.

²⁷ A Gyóni Hadi Árva Szeretetház. *Angermayer Károly*, Pozsony, [1916]. Forrás: OSZK Kisnyomtatványtár, Kny. B 4.048. A kiadvány német nyelven is megjelent.

²⁸ *A Magyarország az első világháborúban* lexikon ezt az alkalmat rögzíti egyúttal ünnepélyes avatóként is. Lásd a 154. oldal *Erdély hazátlan gyermekeiért* címszó 3. mondatában.

²⁹ A gyóni hadiárvaház ünnepe. Budapesti Hírlap 1916. október 2. 4–5.

A zárda és a gyermekotthon az 1930-as években, korabeli levelezőlap

ország első hadiárvaházát 100 keresztes nővér, majd a szegedi iskolanővérek szociális otthonává alakították, míg a tantermek néhány évig a helyi általános iskola oktatási feladatait segítették. Az otthon egyházi fenntartásban működött, majd 1980-ban a Pest Megyei Tanács vette át és fokozatosan világi szociális otthonná formálták. A Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat 1992 januárjában visszakarta az otthont, melyben azóta ökumenikus jelleggel a Zárdakert Idősek Otthona működik.

Nem hallgatható el, hogy gróf Vay Péter önzetlensége kezdetben megosztotta a gyóniakat. Egy-egy családban ma is számon tartott sérelmek, ellenérzések születtek abból, hogy a karmelita nővérek a kastély állandó személyzetéből nem mindenkit vettek át, olykor a több évtizedes alkalmazást sem méltányolva. A Nagyatádi-féle földreform végrehajtása során, 1921 májusában pedig a község képviselőtestülete határozatában „gróf Vay Péter gyóni telkeinek a Jézus Szíve Nőplányok Társasága részére célba vett oda ajándékozása ellen tesz észrevételt és kifogást, mivel ezen terület a Vasút utzában fekvő belső telek, tehát belterület és igen alkalmas lenne házhelyek czéljára”. A napjainkban emlékező gyóni nyugdíjasok szerint azonban a növendékek szigorú és erkölcsös nevelését, a háztartásvezetés magas színvonalú oktatását látva hamarosan a legmódosabb gazdák és iparosok igyekeztek bejuttatni lányaikát az internátusba. Nyolc év múltán az idő meghozta a község választott vezetéseinek elismerését is: a képviselőtestület 1929. május 2-án más témájú határozatát kiegészítve megragadta „Az alkalmat, hogy a Gróf úr ömeltósága előtt kifejezze köszönetét, háláját és nagyrabecsülését azért, hogy vagyonát áldozta arra a legnemesebb emberbaráti célt szolgáló hadi árvaházra, melyet községünkben létesített.”³¹

Valentyik Ferenc

³⁰ Czagányi László: A régió templomai és fontosabb kápolnái. In: A régió kalendárium. Dabas, 1994. 65.

³¹ Valentyik Ferenc: Az Első Magyar Hadiárvaház. Dabasi Újság I. rész: 2013. február. 16., II. rész: 2013. március. 12.